Альбер Камю

ГІСТЬ

Учитель дивився, як до нього піднімаються двоє. Один верхівець, другий піший. Вони були ще на підступах до крутої стежки, яка вела до школи, що притулилася до пагорбу. Натужно й повільно вони плентали по снігу між камінням безкраїми розлогами безлюдного високогір'я. Кінь іноді явно спотикався. Його ще не було чути, але було видно, як з ніздрів його при цьому вихоплюється хмарка пари. Принаймні один з чоловіків місцевість знав. Вони йшли дорогою, вже кілька днів укритою білим і брудним покривалом. Учитель прикинув, що вони будуть на пагорбі не раніше, ніж за півгодини. Стояв холод, і він вернувся до школи по светр. Перетнув порожній холодний клас. Чотири головні річки Франції, намальовані крейдою чотирьох різних барв, текли уже три дні по чорній дошці кожна до свого гирла. Сніг випав зненацька в середині жовтня після восьми місяців посухи без перехідних дощів, і два десятки учнів із сіл, розкиданих по узгір'ю, перестали ходити до школи. Доводилося чекати, поки погода покращає. Дарю вже топив у єдиній кімнаті, де він жив сам. Одне її вікно виходило ще й на південь, так само як вікна класу. Кімната була суміжною з класом і дивилася на плато, на схід. За кілька кілометрів од школи в цьому напрямку узгір'я починало спускатися на південь. У ясну погоду було видно лілові пасма гірського кряжу там, де відкривався прохід у пустелю. Трохи зігрівшись, Дарю вернувся до вікна, звідки побачив тих двох чоловіків уперше, їх уже не було видно. Отже, вони дерлися вгору стежкою. Небо вже посвітлішало: вночі перестав падати сніг. Ранок розливався каламутним світлом, і світло посилювалося в міру того, як хмарна запона піднімалася вище. О другій годині було таке враження, що день тільки починається. Але так було краще, ніж ті три дні, коли густо сипав сніг у непробудній темряві, і короткі пориви вітру шарпали двійчасті двері класу. Отож Дарю довгими годинами терпеливо вичікував у своїй кімнаті й виходив тільки під навіс

нагодувати курей та взяти з припасів вугілля. На щастя, фургончик з Таджіда, найближчого села з півночі, за два дні перед бурею завіз йому харчів. А ще за два дні приїде знову. Зрештою він мав з чим витримати облогу, його кімнатка була завалена мішками зі збіжжям, виділеним йому адміністрацією на те, щоб розподіляти серед учнів, чиї родини стали жертвами посухи. І справді, лихо спіткало всіх, бо всі були бідні. Щодня Дарю роздавав по пайці дітям. Адже вони її, як він знав, так потребували. Може, й цього вечора прийде один з батьків або старших братів, і він зможе відпустити їм збіжжя, їм аби тільки якось перебитися до нового врожаю. Кораблі з зерном уже прибули з Франції, найгірше тепер позаду. Але як забути цю нужду, юрму привидів у лахмітті, які блукають у сонячному варі; узгір'я, цілі місяці спалюване сонцем, потріскану, буквально спечену землю, де кожен камінець під ногою от-от розсиплеться на порох. Вівці тоді повилягали тисячами, і подекуди загинули й люди, але їхня смерть була майже непоміченою. Перед цим убозтвом Дарю, який жив у школі на околиці майже по-чернечому, вдовольняючись тією дещицею, яку мав, і скромним життям, почував себе паном — адже в нього потиньковані стіни, невеличка канапа, етажерки з м'якого дерева, криниця та ще його щотижня забезпечують водою і харчами. Аж ось на тобі — зненацька цей сніг, без попередження, без дощової розрядки. Такий був цей край, нелегкий для життя, майже безлюдний, а втім, люди це життя тільки ускладнювали. Проте Дарю тут народився. Якби переїхав в інше місце, то почувався б вигнанцем. Він вийшов надвір і піднявся на земляний насип перед школою. Обидва чоловіки були вже на півдорозі. В верхівцеві він упізнав Балдуччі, старого жандарма, свого давнього знайомого. Балдуччі вів на вірьовці араба, який ішов позаду зі зв'язаними руками й похиленою головою. Жандарм вітально махнув рукою, проте Дарю не відповів, поглинутий розгляданням араба — той був у джелябі, колись синій, на ногах грубі шкарпетки з овечої вовни, сандалі, на голові вузький і короткий завій. Вони наближалися до школи. Балдуччі їхав ступою, щоб не заподіяти шкоди арабові, і пара посувалася вперед повільно. На відстані людського голосу Балдуччі гукнув: "Годину згаяли, щоб подолати три кілометри від Ель-Амера сюди!" Дарю не відповів. Він стояв, маленький і кремезний у своєму тісному светрі, й дивився, як

вони пнуться вгору. Араб не звів голови ні разу. "Здорові були! — озвався Дарю, коли вони виїхали на насип. — Ідіть погрітися". Балдуччі важко зліз з коня, не випускаючи з рук вірьовки. Посміхнувся з-під скуйовджених вусів учителеві. Маленькі темні очиці, глибоко запалі під засмаглим чолом, і рот у сіті зморщок надавали йому зосередженого й цілеспрямованого вигляду. Дарю взяв коня за вуздечку, одвів його під навіс і вернувся до обох чоловіків, які чекали його вже в приміщенні школи. Він ввів їх до своєї кімнати. "Я зараз затоплю в класі, — сказав він. — Там нам буде зручніше". Коли він вернувся до кімнати знову, Балдуччі сидів на канапі. Він розв'язав вірьовку, яка єднала його з арабом, і бранець сидів тепер навпочіпки біля грубки. Руки в нього залишалися зв'язані, завій його з'їхав на потилицю, і він дивився у вікно. Дарю бачив спочатку лише його великі, повні, гладенькі, майже негритянські губи, проте ніс його був рівний, очі чорні, гарячкові. Чалма відкрила круте чоло, і все його обличчя з обпаленою, але дещо поблідлою від холоду шкірою стало неспокійним і зухвалим, і цей вираз приголомшив Дарю, коли араб, повернувши голову до нього, глянув йому прямо в очі. "Проходьте сюди поряд, — сказав учитель, — я заварю вам чаю з м'ятою". — "Дякую, — відповів Балдуччі. — Ну й робота! Швидше б на пенсію!" І, обернувшись до свого в'язня, покликав по-арабському: "Іди й ти". Араб підвівся і повільно, тримаючи зв'язані руки перед собою, увійшов до класу.

Разом з чаєм Дарю приніс і стільця. Але Балдуччі вже вмостився на першій парті, а араб приклякнув біля вчительської кафедри, обличчям до грубки, яка стояла між столом і вікном. Коли Дарю подав в'язневі склянку чаю, його спантеличили зв'язані руки. "Мабуть, можна б їх розв'язати". — "Авжеж, — погодився Балдуччі. — Це потрібно було в дорозі". Він спробував підвестися. Одначе Дарю поставив склянку на підлогу й присів навпочіпки біля араба. Той мовчки стежив за ним гарячковими очима. Вивільнивши руки, він почав терти одна об одну набряклі кисті, потім узяв склянку з чаєм і втягнув у себе гарячу рідину маленькими швидкими ковтками.

— Гаразд, — мовив Дарю. — А куди ви, власне, йдете?

Балдуччі витяг вуса з чаю:

— Сюди, синку!

— Оце-то учні! Ви тут і заночуєте?

— Ні. Я вернувся до Ель-Амера. А ти, ти доставиш цього хлопця до Тінгуїта. Там на нього чекає змішаний суд.

Балдуччі дивився на Дарю з добродушною дружньою усмішкою.

— Що це ти говориш? — сказав учитель.

— Ти що, глузуєш з мене?

— Ні, синку. Такий наказ.

— Наказ? Але ж я не... — Дарю завагався: йому не хотілося образити старого корсіканця. — Зрештою, це не моє ремесло.

— Ну то й що? На війні чим тільки не займаються.

— Тоді я почекаю бодай оголошення війни.

Балдуччі кивнув.

— Гаразд. Але накази вже віддаються, і вони стосуються й тебе. Ти ж бачиш, як неспокійно. Подейкують, що може дійти до повстання. Отож ми, так би мовити, мобілізовані.

Дарю не хотів поступатися.

— Послухай, синку, — сказав йому Балдуччі. — Я тебе дуже люблю, і ти маєш це зрозуміти. В Ель-Амері нас дванадцятеро, і нам доводиться ходити дозором по території завбільшки з маленький департамент, отож я повинен туди вернутися. Мені велено передати цього соколика тобі — й негайно назад. Там у нас його лишати не можна. Село його вирує, вони збиралися відбити його. Завтра вдень ти повинен відвести його до Тінгуїта. Ці двадцять кілометрів не злякають такого кремеза, як ти. Зробив діло, гуляй сміло.

Знов повернешся до своїх учнів і до спокійного життя. За стіною чути було, як ірже і б'є копитом кінь. Дарю глянув у вікно. Погода поліпшувалася на очах, світло розливалося по засніженій рівнині. Як розтане весь сніг, сонце запанує знову і знову палитиме кам'янисте поле. Знову литиметься цілі дні з невичерпного неба світло на спустошені розлоги, де ніщо не нагадує про людину.

— А втім, — сказав він, обертаючись до Балдуччі, — що він накоїв? — І перш ніж жандарм відкрив рота, спитав: — А по-французькому він уміє?

— Не вміє, ані словечка. Ми шукали його цілий місяць, але вони його переховували. Він убив двоюрідного брата.

— Він проти нас?

— Я б не сказав. Але все може бути.

— Чому він убив?

— По-моєму, якась сімейна чвара. Здається, той заборгував цьому зерна. Не дуже ясна справа. Словом, він зарізав двоюрідного брата серпом. Знаєш, як барана — вжик!..

Балдуччі провів ребром долоні собі по горлу, привернувши увагу араба, той занепокоєно глянув на нього. Дарю зненацька відчув лють до цього чоловіка, до всіх людей з їхньою нечистою злобою, з їхньою невситимою ненавистю, з їхньою жадобою крові. На плиті виспівував чайник. Він знову налив чаю Балдуччі, повагавшись, налив ще раз арабові, який жадібно випив удруге. Коли він піднімав руки, джеляба в нього розхристалася, і вчитель побачив його худі й м'язисті груди.

— Дякую, хлопче, — мовив Балдуччі. — А тепер я помчу.

Він підвівся й рушив до араба, виймаючи з кишені вірьовочку.

— Що ти робиш? — спитав сухо Дарю.

Балдуччі, розгубившись, показав йому вірьовку.

— Не варто.

Старий жандарм завагався.

— Як хочеш. Ти хоч озброєний?

— У мене мисливська рушниця.

— Де?

— У скрині.

— Треба тримати її коло ліжка.

— Навіщо? Мені боятися нічого.

— Ти, хлопче, пришелепуватий. Якщо вони повстануть, ніхто не буде в безпеці, ми всі опинимося в одному мішку.

— Тоді я й боронитимусь. Я встигну побачити, як вони підходять.

Балдуччі розсміявся, потім вуса раптом знову прикрили ще білі зуби.

— Встигнеш? Гаразд. У цьому весь ти. Ти завжди був трохи схибнутий. Через це я тебе так люблю, мій син теж був такий.

По цих словах він вийняв револьвер і поклав його на письмовому столі.

— Залишаю тобі, на дорогу назад до Ель-Амера дві "гармати" мені не потрібні.

Револьвер блищав на чорному лаку стільниці. Коли жандарм знов обернувся до нього, учитель відчув запах людського тіла й кінського поту.

— Послухай, Балдуччі, — раптом озвався Дарю, — все це мені не до вподоби, а найбільше — оцей твій лебедик. Але я його туди не поведу. Битися буду, як доведеться. Але тільки не це.

Старий жандарм випростався і суворо глянув на нього.

— Ти робиш дурниці, — мовив він повільно.

— Мені самому це теж не до вподоби. Зв'язувати когось вірьовкою — до цього людина ніколи не звикне, це так, і мені навіть сором за це. Але ж. не можна дати їм робити, що заманеться.

— Я його туди не поведу, — повторив Дарю.

— Це, хлопче, наказ. Я повторюю тобі знову.

— Саме так. Передай їм, що я сказав: я його не поведу.

Балдуччі щось обмірковував з явним зусиллям. Тоді поглянув на араба і на Дарю. Нарешті зважився.

— Ні. Я їм не скажу нічого. Коли ти хочеш нас спекатися, роби, як знаєш, я на тебе не донесу. В мене наказ доставити в'язня, і я його виконую. А ти підпишеш мені зараз папір.

— Це зайве. Я не заперечуватиму, що ти лишив його мені.

— Не будь злий. Я знаю, що ти скажеш правду. Ти тутешній і ти чоловік слова. Але підписати тобі доведеться, таке правило.

Дарю відчинив шухляду, дістав пляшку з фіолетовим чорнилом, червону дерев'яну ручку з пером рондо, яке йому служило для уроків каліграфії, і розписався. Жандарм старанно склав папір і сховав його в нагрудній кишені. Потім рушив до дверей.

— Я проведу вас, — мовив Дарю.

— Не треба, — відповів Балдуччі. — Не пнись бути ґречним. Ти образив мене.

Балдуччі поглянув на араба, заціпенілого на одному місці, невдоволено засопів і обернувся до дверей. "Прощавай, сину", — мовив він. Двері за ним грюкнули. Балдуччі пройшов попід вікном і зник. Сніг приглушив його кроки. Кінь у дворі затупав і наполохав курей. За мить Балдуччі знову майнув попід вікном, ведучи коня за вуздечку. Він подався, не озираючись, до спуску і перший зник з очей, а за ним — кінь. Чути було, ніби м'яко покотився великий камінь. Дарю вернувся до в'язня, той сидів і далі нерухомо, але .очей з нього не спускав.

"Зачекай", — сказав учитель по-арабському й пішов до своєї кімнати. На порозі він передумав, вернувся до письмового столу, взяв револьвер і засунув його до кишені. Потім, не озираючись, пішов до своєї кімнати. Довго він лежав випростаний на канапі, дивився, як поволі затягується хмарами небо, і дослухався до тиші. Саме цю тишу в перші дні його приїзду по війні переносити було найважче. Він просив тоді місце в маленькому містечку біля відрогів хребта, що відокремлював пустелю од високогір'я. Скелясті мури, зелені й чорні на півночі, рожеві й бузкові на півдні, окреслювали межу вічного літа. Його послали далі на північ, на самісіньке високогір'я. Спочатку йому нестерпна була самота й тиша на цих диких землях, населених лише камінням. Іноді борозни викликали думку про оброблені поля, але ці борозни були проорані лише для добування якогось каменю, потрібного для будівництва. Землю тут обробляли лише для того, щоб збирати каміння. Іншим разом виколупували кілька стружок землі, яка збиралася в заглибинах, і підживлювали нею миршаві сільські сади. .А все тому, що три чверті цього краю були вкриті камінням. З нього народжувалися міста, квітнули, потім зникали; по ньому проходили люди, любилися або гризли одне одному горло, потім умирали. В цій пустелі ніхто нічого не важив, ні він сам, ні його гість. А проте поза цією пустелею ні той, ні той — Дарю це знав — не міг жити по-справжньому. Коли він устав, з класу не було чути анінайменшого звуку. Він здивувався з цієї щирої радості, яку відчув на саму думку, що арабові пощастило втекти і що він опинився знову сам, і йому не треба буде нічого вирішувати. Але в'язень був тут. Він лежав, простягшись між грубкою і письмовим столом. Його розплющені очі дивилися в стелю. В цій позі видно було тільки його товсті губи, здавалося, ніби він закопилив їх спересердя. "Ходи сюди", — покликав Дарю. Араб устав і пішов за ним. У кімнаті вчитель показав йому на стільця, присунутого до стола під вікном. Араб сів, не спускаючи очей з Дарю.

— Ти голодний?

— Так, — сказав в'язень.

Дарю подбав про двох. Узяв борошна й олії, замісив у мисці тісто на корж і запалив газову горілку. Поки пікся корж, він вийшов під навіс по сир, яйця, фініки та згущене молоко. Коли корж спікся, Дарю поклав його охолонути на віконну лутку, розігрів згущене молоко, розбавлене водою, і нарешті розбив яйця для омлету. Пораючись, він зачепив револьвер, засунутий до правої кишені. Він відставив миску, пішов у клас і поклав револьвер у шухляду письмового столу. Коли він повернувся до кімнати, вже звечоріло. Він запалив світло і поставив тарілку з їдою перед арабом, "їж", — сказав йому. Араб узяв шматок коржа, швидко підніс його до рота і спинився.

— А ти? — спитав.

— Після тебе. Я теж попоїм.

Товсті губи трохи розхилилися, араб ще вагався, потім рішуче відкусив коржа. Попоївши, він глянув на вчителя.

— Це ти суддя?

— Ні, я лише стережу тебе до завтра.

— А чому ти їси зі мною?

— Я голодний.

Араб замовк. Дарю устав і вийшов. Приніс з-під навісу розкладачку, розклав її між столом і грубкою, перпендикулярно до свого власного ліжка. З великої скрині, яка стояла в кутку і правила за поличку для паперів, він витяг дві ковдри й накрив ними розкладачку. Відтак зупинився, не знаючи що робити, і знову сів на ліжко. Все виконано, все приготовлено. Залишалося тільки дивитися на цього чоловіка. Отож він почав дивитися, намагаючись уявити це обличчя, спотворене люттю. Це

йому не вдалося. Він бачив лише його похмурий і блискучий погляд та хижий рот.

— Навіщо ти вбив його? — спитав він і сам здивувався, як вороже пролунав його голос.

Араб одвів погляд.

— Він тікав. Я гнався за ним.

Він звів очі на Дарю, вони були сповнені якогось страдницького запитання.

— Що мені тепер зроблять?

— Ти боїшся?

Араб випростався, відводячи очі.

— Ти шкодуєш?

Араб глянув на нього, губи розтулені. Було видно, що він не розуміє. Дарю охопило роздратування. І водночас він відчув себе зі своїм великим тілом, втисненим між двома ліжками, таким незграбним і неприродним.

— Лягай тут, — сказав він нетерпеливо. — Це твоя постіль.

Араб не ворухнувся. Покликав Дарю:

— Скажи-но мені!

Учитель глянув на нього.

— Жандарм завтра вернеться?

— Не знаю.

— Ти підеш з нами?

— Не знаю. Навіщо?

В'язень устав і простягся на ковдрах, ногами до вікна. Світло електричної лампочки вдарило йому прямо в очі; він одразу ж заплющив їх.

— Навіщо? — повторив Дарю, стоячи перед ліжком.

Араб розплющив очі на сліпуче світло і глянув на нього, силкуючись не кліпати.

— Іди з нами, — сказав він.

Була вже північ, а Дарю ще не спав. Він ліг у постіль зовсім роздягнений: звик спати голий. Та роздягшись, спочатку завагався. Відчув себе таким беззахисним, що схотілося одягтися знову. Врешті він знизав плечима: і не таких бачив, а як доведеться, то скрутить у баранячий ріг свого супротивника. З ліжка він міг спостерігати, як той лежить горілиць усе ще нерухомо, заплющивши під різким світлом очі. Коли Дарю погасив світло, пітьма ніби одразу загусла. Помалу за вікном знов ожила ніч, беззоряне небо м'яко клубочилося. Учитель невдовзі знову розгледів тіло, яке лежало перед ним. Араб усе ще не ворушився, але очі, здавалося, в нього були розплющені. Школу обвівав легкий вітрець. Може, він розжене хмари, і сонце засяє знову. Вночі вітер посилився. Кури трохи сполошилися, потім принишкли. Араб перевернувся на бік, підставивши Дарю спину, і тому здавалося, ніби він чує його стогін. Він почав стежити за його диханням, щораз чутнішим і рівнішим.

Прислухався до цього такого близького подиху і снив, не склеплюючи повік. Присутність іншої людини в кімнаті, де вже цілий рік він спав сам, заважала йому. Вона бентежила його ще й тому, що навіювала добре знайоме почуття братства, якого він за даних обставин цурався: люди, які поділяють ту саму кімнату, — солдати чи в'язні, — пов'язані дивними узами, так ніби скинувши з одягом свої обладунки, вони, попри свою різницю, єднаються щовечора у звиклій спільноті сну і втоми. Але Дарю схаменувся, таких дурниць він не любив, треба було спати. І все ж трохи згодом, коли араб ледь помітно ворухнувся, учитель ще не спав. Після другого поруху в'язня він стривожено підібрався. Араб рухом сновиди повільно звівся на руках. Сівши на постелі, він нерухомо чекав, не повертаючи голови до Дарю, вклавши всю свою увагу у вслухування. Дарю не ворушився: йому саме згадалося, що револьвер залишився в шухляді письмового столу. Краще було б діяти негайно. Проте він стежив і далі за в'язнем; ось він тим самим плавким рухом спустив ноги на землю, ще хвильку почекав, тоді почав повільно зводитися. Дарю хотів окликнути його, аж це араб рушив цього разу природною, але надзвичайно тихою ходою. Дійшов до дверей у глибині, які вели під навіс. Обережно підняв клямку, вийшов, прихиливши за собою двері, але не щільно. Дарю не ворухнувся. "Тікає, — подумав тільки. — Просто камінь з серця!" Проте він натужив слух. Кури не сполошилися; гість, отже, зараз на високогір'ї. Тут до нього долетів слабкий плюскіт води. Дарю не зрозумів, що це означає, поки араб знову не став у дверях, які він дбайливо причинив, і знову тихенько прокрався і ліг. Тоді Дарю повернувся до нього спиною й заснув. Трохи згодом йому здалося, ніби він з глибини свого сну чує скрадливі кроки довкола школи. "Сплю, сплю!" — твердив собі він. І заснув. Коли він прокинувся, небо було ясне; крізь погано припасоване вікно знадвору проникало холодне свіже повітря. Араб лежав тепер скоцюрблений під покривалами, забувшись глибоким сном, рот розтулений. Коли Дарю затермосив його, він увесь аж скинувся. Дивився на Дарю, не впізнаючи його, божевільними очима і так нажахано, що вчитель позадкував. "Не бійся. Це я. Треба попоїсти". Араб кивнув головою і сказав: "Так". Спокій вернувся на його обличчя, але вираз його лишався відсутній і неуважний. Кава була готова. Вони пили її, сидячи вдвох на розкладачці

й жуючи кожен свій шматок коржа. Потім Дарю повів араба під навіс і показав йому кран, біля якого він звичайно мився. Сам вернувся до кімнати, поскладав ковдри й розкладачку, застелив своє ліжко і поприбирав у кімнаті. Потім пройшов через клас і вийшов на земляний насип. Сонце вже підбивалося вгору в блакитному небі, ніжне й живе світло затоплювало пустельну рівнину. Сніг на крутій стежці подекуди танув. З-під нього знову з'явилося каміння. Присівши навпочіпки на краю плато, учитель споглядав безлюдний обшир. Думав про Балдуччі. Він його скривдив, власне, вигнав, ніби не хотів бути з ним в одному мішку. Ще й досі ніби чув, як прощався жандарм, і, сам не знаючи чому, почувався на .диво спустошеним і вразливим. У цю мить закашляв на другому крилі школи в'язень. Дарю, майже несамохіть, слухав його кашель, потім, розлючений, шпурнув камінь, що просвистів у повітрі і вгруз у сніг. Безглуздий злочин цього чоловіка обурював, але тягти в'язня до суду суперечило його честі: уже на саму думку про це вчитель мало не шаленів од приниження. І він проклинав своїх, які послали йому араба, а також і самого араба за те, що той посмів убити і не зумів утекти. Дарю встав, походив довкола земляного насипу, хвилинку постояв нерухомо, потім знову зайшов до школи. Араб, нахилившись над цементною долівкою під навісом, чистив зуби двома пальцями. Дарю хвилинку стежив за ним, потім покликав його: "Ходімо!" Він увійшов до кімнати попереду в'язня. Надів на светр мисливську куртку і взув черевики для ходьби. Стоячи, почекав, поки араб пов'яже чалму і надіне сандалі. Ввійшли до класу, і вчитель показав арабові на вихід. "Іди", — сказав. Той не ворухнувся. "Я йду за тобою", — заспокоїв його Дарю. Араб вийшов надвір. Дарю вернувся до кімнати й загорнув у пакет сухарі, фініки й цукор. У класі перш ніж вийти, на мить завагався перед письмовим столом, потім переступив поріг школи й замкнув двері. "Сюди", — сказав він. І подався на схід, в'язень рушив слідом. Та коли відійшли від школи, йому причувся позаду якийсь шерех. Він повернув назад і оглянув місце круг дому, ніде ні душі. Араб стежив за ним, але видно було, що нічого не розуміє. "Ходімо", — сказав Дарю. Після години ходьби відпочили в якомусь вапняковому гроті. Сніг танув усе швидше, сонце незабаром висушило калюжі, очищаючи мерщій плато, яке знову починало висихати й бриніти, як саме повітря. Коли вони знову рушили в

дорогу, земля вже дзвеніла під їхніми ногами. Вряди-годи якийсь птах з радісним криком розтинав перед ними простір. Дарю пив, глибоко вдихаючи, свіжу ясноту. Перед цим широким, добре знаним простором, зараз майже повністю жовтим під шапкою блакитного неба, він поринав у якийсь екстаз. Ішли ще цілу годину, спускаючись на південь. Та ось дійшли до плескатого пагорбу з крихких скель.Звідси високогір'я спускалося на сході до низької рівнини, де маячіло кілька миршавих дерев, а на півдні до скелястого пасма, що робило місцевість важкоприступною. Дарю вивчив обидва напрямки. Тільки небо світило на обрії, людей не видно й сліду. Він обернувся до араба, той дивився нетямущими очима. Дарю простягнув йому згорток. "Візьми, — сказав учитель. — Тут фініки, хліб, цукор. Вистачить на два дні. Ось тобі ще тисяча франків". Араб узяв у нього згорток і гроші, але тримав їх у жмені на рівні грудей, ніби не знаючи що робити з усім цим. "А тепер дивись, — мовив учитель і показав йому на схід. — Це дорога на Тінгуїт. Дві години ходу. У Тінгуїті є влада й поліція. Вони чекають на тебе". Араб поглянув на схід, усе ще притискаючи пакет і гроші до грудей. Дарю узяв бранця за плече й не дуже делікатно повернув його на чверть кола на південь. Біля підніжжя висоти, на якій вони стояли, вилася ледь видима дорога. "А он шлях, який лежить через плато. За день ходу звідси знайдеш пасовиська і перших кочівників. Вони приймуть тебе й дадуть притулок, як велить їм їхній закон". Араб обернувся до Дарю, на його обличчі з'явився панічний вираз. "Послухай..." — почав він. Дарю захитав головою. "Ні, мовчи. Я тебе тут покидаю". Він повернувся до нього спиною, ступив два великі кроки в бік школи, нерішуче подивився на араба, завмерлого на місці, і знову рушив. Кілька хвилин він чув тільки звук власних кроків, такий лункий на холодній землі, і йшов не озираючись. А проте скоро не витримав і озирнувся. Араб усе ще стояв на краю пагорба, руки впали вздовж тіла, і дивився вслід учителю. Дарю відчув, як до горла йому підступає клубок. Терпіння його луснуло, він голосно вилаявся, потім різко махнув рукою і пішов далі. Відмахавши добрі гони, знов зупинився і озирнувся. На пагорбі не було нікого. Дарю завагався. Сонце підбилося вже височенько й починало пекти голову. Вчитель рушив назад, спершу вагаючись, потім рішуче. Коли дістався до маленького пагорба, піт котився з нього градом. Мерщій видерся нагору

й зупинився, захеканий, на вершині. Скеляста гряда на півдні чітко вимальовувалась на тлі блакитного неба, але над рівниною на сході піднімалося вже гаряче марево. І в тому легкому серпанку Дарю побачив, аж серце йому стислося, — як араб повільно дибає шляхом до в'язниці. Трохи згодом учитель, стоячи в класі перед вікном, дивився, як помолоділе світло сіється з небесної височини на всю поверхню високогір'я, й нічого не бачив. Позад нього, на чорній дошці, між звивинами французьких річок, бовванів напис крейдою, зроблений невмілою рукою, він ледве його розібрав: "Ти виказав нашого брата. Начувайся".

Дарю дивився на небо, на плато і ще далі на незримі землі, які простяглись аж до моря. В цьому просторому краю, такому любому його серцю, він був самотній.